

۱۹۰۷۳۴۳

به نام خدا

پیشگیری کرامت مدار از جرم

مرتضی عارنی

۱۳۹۷

سرشناسه	عارفی، مرتضی، ۱۳۶۸ -
عنوان و نام پدیدآور	پیشگیری کرامت‌مدار از جرم / مرتضی عارفی؛ ویراستار علی غلامعلی‌پور.
مشخصات نشر	تهران: انتشارات حقوق شهروندی، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۱۲۸ ص.
شابک	۷-۲-۹۹۴۹۶-۶۲۲-۹۷۸-۲۵۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	فیا
موضوع	جرم و جنایت — پیشگیری
موضوع	Crime prevention:
موضوع	جرم و جنایت — پیشگیری — جنبه‌های مذهبی — اسلام
موضوع	Crime prevention — Religious aspects — Islam:
موضوع	جرم و جنایت — ایران — پیشگیری
موضوع	Crime prevention — Iran:
رده بندی کنگره	HV۷۴۳۱/ع۲، ۱۳، ۶۴/۴
رده بندی دیویی	۸۲۳۳۴۸:
شماره کتابشناسی ملی	۹۷/۰۳/۲۲:
تاریخ درخواست	:
تاریخ پاسخگویی	۵۲۳۱۵۱۱:
کد پیگیری	
انتشارات:	: انتشارات حقوق شهروندی
عنوان:	: پیشگیری کرامت‌مدار از جرم
مؤلف:	: مرتضی عارفی
ویراستار:	: علی غلامعلی‌پور
نظارت فنی:	: قاسم محمدی
صفحه آرا:	: نرگس فراهانی
طراح جلد:	: مرتضی انصاف منش
نوبت چاپ:	۱۳۹۷:
شمارگان:	۱۰۰۰:
شابک:	۷-۲-۹۹۴۹۶-۶۲۲-۹۷۸:
قیمت:	۲۵۰۰۰۰ ریال
نشانی:	: تهران خیابان مطهری خیابان فجر کوچه شهید نظری
	: پلاک ۳۶ واحد ۶ انتشارات حقوق شهروندی
تلفن /نمابر:	۰۹۱۲۲۱۷۷۱۷۶-۸۸۸۳۱۰۶۵:

مقدمه.....	۵
مبحث اول: مفهوم پیشگیری از جرم، مبانی توجیهی و گونه های آن.....	۶
گفتار اول: مفهوم پیشگیری از جرم.....	۶
گفتار دوم: مبانی توجیهی پیشگیری از جرم.....	۸
گفتار سوم: گونه های پیشگیری از جرم.....	۱۱
مبحث دوم: گونه شناسی پارادایم های رایج در علوم اجتماعی.....	۱۲
گفتار اول: تعریف پارادایم.....	۱۲
گفتار دوم: پارادایم های طبیعت گرا.....	۱۴
گفتار سوم: پارادایم های تربیتی.....	۱۶
گفتار چهارم: بررسی امکان پیشگیری از جرم در پرتو پارادایم اثباتی و پارادایم تفسیری.....	۲۰
مبحث سوم: مفهوم کرامت انسانی، اهداف آن.....	۲۳
گفتار اول: معنای لغوی و تعریف اصطلاحی کرامت.....	۲۴
گفتار دوم: هستی انسان در آینه ادین، آرای تندیسندگان و بنیادهای کرامت انسانی.....	۲۵
۱-۱: ارزش های انسان.....	۲۶
نهج البلاغه.....	۲۹
۱-۲: نامه ی ۱۸: تندخوانی عبدالله بن عباس فرماندر بصره.....	۲۹
۲-۲: نامه ی ۱۹: شکایت کدخدایان از تندخوانی کارگزار ایشان.....	۲۹
۳-۲: نامه ی ۵۳: خطاب به مالک اشتر: منشور اخلاقی سیاستمداران.....	۳۰
۲-۴: حکمت ۳۲۲.....	۳۱
سنت.....	۳۱
۳-۱: املاک علیک هواک و شیخ بنفسک عما لا یحل فان الشح بالنفس حقیقه الکرم.....	۳۱
۳-۲: من کرمتم علیه نفسه هانت علیه شهواته. اکرم نفسک عن کل دنیه.....	۳۱
۳-۳: «طلب العلم فریضه علی کل حال»: اکتساب علم و دانش در همه ی احوال امری است واجب.....	۳۲
۳-۴: «من استوی یوماه فهو مغبون ومن کان آخر یومیه شرافه و ملعون ومن لم یکن زیاده فیہ فی نقصان و.....».....	۳۲
دستآورد: جایگاه کرامت انسانی در پیشگیری از جرم.....	۴۴
بخش اول: لوازم و مقتضیات پیشگیری کرامت مدار از جرم در حوزه پیشگیری اجتماعی از جرم.....	۴۹
فصل اول: مقتضیات پیشگیری کرامت مدار از جرم در چارچوب پیشگیری محیط مدار.....	۵۱
۱- لیبرالیسم.....	۵۳

۵۴	۲- جمع‌باوری
۵۶	مبحث اول: لوازم پیشگیری کرامت مدار از جرم در بستر محیط اجتماعی عمومی
۵۷	گفتار اول: حق بر اشتغال
۶۰	گفتار دوم: حق برخورداری از تأمین اجتماعی
۶۳	گفتار سوم: حق بر پرورش شخصیت و جامعه پذیری
۶۷	فصل دوم: لوازم پیشگیری کرامت مدار از جرم در قلمرو پیشگیری رشد مدار
۶۸	مقدمه:
۶۸	تعریف پیشگیری رشد مدار:
۶۸	تعریف اطفال در معرض خطر:
۶۹	مبناء پیشگیری رشد مدار:
۷۰	هدف پیشگیری رشد مدار:
۷۱	حاصل و خیر رشد مدار:
۷۲	مبحث اول: یک کرد پیشگیرانه ی نهاد خانواده و نقش آن در تقویت کرامتمندی کودکان
۷۶	مبحث دوم: کارکردهای پیشگیرانه ی نهاد مدرسه و نقش آن در تقویت کرامتمندی دانش آموزان
۷۹	دستآورد:
۸۳	بخش دوم: چالش های تحقق پیشگیری کرامت مدار از جرم در حوزه پیشگیری وضعی از جرم
۸۴	مقدمه: تعریف، سابقه ی تاریخی و تولدی دوباره
۸۷	فصل اول: مبانی نظری پیشگیری وضعی از جرم
۸۸	مبحث اول: نظریه ی حساسیگری جزایی
۸۹	مبحث دوم: تأثیرگذاری موقعیت ها بر انتخاب ها
۹۰	مبحث سوم: سهولت تغییر در موقعیت به نسبت تغییر در شخص
۹۳	فصل دوم: ایرادات ناظر به پیشگیری وضعی از جرم
۹۵	مبحث اول: پدیده جابه جایی بزهکاری
۹۷	مبحث دوم: چالش های اخلاقی و حقوق بشری فراروی پیشگیری وضعی
۹۹	گفتار اول: سنجش کارنامه ی پیشگیری وضعی در عرصه حقوق اقتصادی
۱۰۲	گفتار دوم: سنجش کارنامه ی پیشگیری وضعی در عرصه ی حقوق مدنی و سیاسی
۱۱۳	نتیجه گیری:
۱۱۵	پیشنهادات:
۱۱۷	فهرست منابع و مأخذ:

بحث اول: مفهوم پیشگیری از جرم، مبانی توجیهی و گونه های آن

گفتار اول: مفهوم پیشگیری از جرم

بنا به نقل از برخی نویسندگان از یک سو غالب پژوهشگران پیش از آنکه به تعریف و توجیه پیشگیری بپردازند پیشگیری از جرم را مورد بررسی و پژوهش قرار می دهند. و از سوی دیگر آن دسته نیز که به نقد و بررسی تعریف پیشگیری پرداخته اند عموماً تعاریف بسیار متفاوتی از این موضوع ارائه داده اند به گونه ای که به تعداد نویسندگانی که در پی تعریف این مفهوم رانده اند، تعریف وجود دارد^۱ که همین امر دست یابی به تعریفی که مورد اتفاق غالب جانشان باشد را با دشواری روبه رو ساخته است. نهایتاً اگر از تفاوت های فرعی در این بین چشم پوشیم و تفاوت های اساسی را ملاک قرار دهیم شاهد آن خواهیم بود که دو رویکرد عمده در راستای تعریف پیشگیری وجود دارد:

الف: رویکرد نتیجه محور^۲ و ب: رویکرد ماهیت محور^۳.

بند اول: رویکرد نتیجه محور

در این قلمرو نویسندگان و پژوهشگرانی قرار می گیرند که در تعریف پیشگیری به نتیجه توجه می کنند. در این رویکرد هر آنچه در راستای مبارزه با جرم کاری به کار می رود در تعریف پیشگیری جای می گیرد. در این جهت گیری چون هدف پیشگیری از جرم است استفاده از هر وسیله ای که این هدف را تأمین کند جزء تدابیر پیشگیرانه قلمداد خواهند شد. ظهور و بروز این رویکرد در پژوهش ها، تألیفات و قوانین راجع به پیشگیری از جرم مشهود است.

به عنوان نمونه در گزارش ارزیابی از برنامه های پیشگیری آمریکای شمالی که در سال های ۱۹۹۷-۲۰۰۲ به درخواست کنگره ای آمریکا توسط شرمن و همکارانش در دانشگاه مریلند انجام شد این رویکرد جلوه گر است چرا که از نظر این پژوهشگران اقدام پیشگیرانه هر نوع اقدامی است که موجب کاهش میزان جرم در آینده شود. نتیجتاً و بر اساس نظر

۱- شهرام: ابراهیمی، رویکردهای موسع و مضیق پیشگیری و آثار آن، ص ۳۷.

۲- از این رویکرد با عنوان های زیر نیز یاد شده است: تعریف عام، مفهوم موسع و بیش فراگیر. به ترتیب رک به: علی حسین: نجفی ابرندآبادی، مباحثی در علوم جنایی، ص ۱۲۲۵ و همان، ص ۲۴۷ و شهرام: ابراهیمی، جرم شناسی پیشگیری، جلد اول، ص ۳۹.

۳- از این رویکرد نیز با عنوان های تعریف خاص، مفهوم مضیق و بیش مضیق یاد شده است. رک به: همان منابع.

این گروه، ضمانت اجرای کیفری و راهکارهای پیشگیری از تکرار جرم نیز داخل در تعریف پیشگیری می‌باشد.^۱ علاوه بر ضمانت اجرای کیفری و ابزارهای پیشگیری از تکرار جرم، سامان دهی برنامه‌های اوقات فراغت نوجوانان و جوانان، تأسیس باشگاه‌های ورزشی، کمک به بزه‌دیدگان، ریشه‌کن کردن بی‌سوادی، تهیه مسکن مناسب و ایجاد اشتغال نیز از نظر این گروه در زمره اقدامات پیشگیرانه قرار می‌گیرد.

به نظر می‌رسد مطابق با همین رویکرد پاره‌ای از نویسندگان پس از تعریف سیاست جنائی به «گستره‌ای از تدابیر توسعه‌محور که به صورتی مستقیم یا غیرمستقیم، کنش‌ها و واکنش‌های ماقبل پیشگیری پیشگیرانه یا سزادهنده را از سوی پیکره‌ی اجتماع در رویارویی با پدیده‌ی بزهکاری سامان‌دهی می‌کند»، در شرح این تعریف بیان می‌دارند «چنانچه یک اقدام دولتی یا جامعه‌ی مدنی در حوزه‌ی عدالت شهری یا اقتصاد یا مبارزه با بیکاری بدون وجود جرم یا پیش‌بینی آن صورت گیرد که نتیجه آن به صورتی غیرمستقیم در کنترل پدیده‌ی بزهکاری مؤثر باشد باید آن را در حوزه‌ی تعریف نوین سیاست جنائی به شمار آورد».^۲

همچنین به نظر می‌رسد لایحه پیشگیری از جرم^۳ نیز با همین جهت‌گیری تدوین شده است. ماده ۱ این لایحه پیشگیرانه از وقوع جرم را «پیش‌بینی، شناسایی و ارزیابی خطر وقوع جرم و اتخاذ تدابیر و اقدامات لازم برای از بین بردن یا کاهش آن می‌داند». در این ماده تلاش شده است علاوه بر پیشگیری کنشی، پیشگیری واکنشی نیز در تعریف جای گیرد. زیرا اطلاق عبارت «خطر وقوع جرم» از یک سو پیشگیری از بزهکاری نخستین و از سویی دیگر پیشگیری از بزهکاری دوباره‌ی افراد را در بر می‌گیرد.^۴

از جمله ایراداتی که به این رویکرد وارد دانسته‌اند آن است که هر چند هدف پیشگیری و سرکوبی هر دو در نهایت پیشگیری از وقوع جرم به طور کلی است لیکن هدف کاملاً ویژگی‌های

۱- شهرام: ابراهیمی، پیشین، ص ۴۱.

۲- علیرضا: جمشیدی، سیاست جنائی مشارکتی، ص ۲۱ و ۲۲.

۳- لایحه‌ی پیشگیری از جرم در اواخر دولت هشتم و در جلسه‌ی مورخ ۱۳۸۴/۵/۲ هیئت وزیران به تصویب رسید و در تاریخ ۱۳۸۴/۵/۹ از جانب رئیس‌جمهور (سید محمد خاتمی) تقدیم مجلس شورای اسلامی گردید. در دولت نهم و در جلسه‌ی ۱۳۸۷/۳/۱۹ هیئت وزیران، موافقت شد که این لایحه در دستور کار مجلس شورای اسلامی قرار گیرد. مجلس شورای اسلامی نیز در تاریخ ۱۳۸۸/۲/۹ لایحه‌ی مذکور را با اصلاحاتی به تصویب رسانید و برای تأیید نهایی به شورای نگهبان ارسال کرد. این شورا در جلسه‌ی مورخ ۱۳۸۸/۲/۲۸ موادی از لایحه را مغایر قانون اساسی شناخت و آن را به مجلس شورای اسلامی باز گرداند. مجلس نیز پس از اعاده‌ی لایحه از شورای نگهبان در جلسه‌ی علنی روز دوشنبه مورخ ۹۰/۶/۷ آن را مجدداً مورد بررسی قرار داد و با باقی‌ماندن بر نظر خود، در راستای اصل ۱۱۲ قانون اساسی، آن را به مجمع تشخیص مصلحت نظام ارسال نمود. از آن تاریخ تاکنون، از سر‌نوشت این لایحه گزارشی به دست نیامده است. برای اطلاع بیشتر از این روند و ابرادات شورای نگهبان رجوع کنید به سایت مرکز پژوهش‌های مجلس به آدرس:

۷۳۸۴۴۸/Rc.majlis.ir/fa/legal-draft/state

۴- امیرحسین: نیازپور، پیشگیری از بزهکاری در قانون اساسی و لایحه‌ی پیشگیری از جرم، ص ۱۵۰

خاص خود را دارد به عنوان نمونه پیشگیری علاوه بر دولت از سوی جامعه‌ی مدنی نیز قابل اعمال است.^۱ در حالیکه سرکوبی و اعمال مجازات منحصرأ در اختیار دولت است.^۲

بند دوم: رویکرد ماهیت مدار

در این رویکرد و جهت گیری آنچه در درجه‌ی اول مطمح نظر می باشد طبع و ماهیت اقدامات پیشگیرانه است و نه صرف تحقق نتیجه. در این رویکرد تدابیری مانند ارباب، سزاده‌ی، اصلاح و بازپروری بزهکار، جبران خسارت و حمایت از بزه‌دیده و جلوگیری از تکرار جرم خارج از مقوله‌ی پیشگیری قرار می گیرند. بر این اساس می توان مطابق این رویکرد پیشگیری را مجموعه تدابیری دانست که پیش از ارتکاب جرم و به صورت غیرقهرآمیز از سوی دولت و جامعه‌ی مدنی با هدف مهار بزهکاری از رهگذر محدود یا دشوار ساختن فرصت‌های ارتکاب جرم و مدیریت علمی و سنجیده‌ی عوامل محیط فیزیکی، فردی و اجتماعی انجام می شود.

در این پژوهش نیز مراد از پیشگیری، رویکرد ماهیت مدار یا مضیق به این مفهوم است و بر همین اساس در پی پاسخ به این سؤال هستیم که کرامت انسانی در این رویکرد به سیاست‌های پیشگیرانه از چه جایگاه برخوردار است و با آشکار شدن جایگاه آن، چه اقتضائات و الزاماتی و چالش‌هایی بر این سیاست‌ها مترتب خواهد شد.

گفتار دوم: مبانی توجیهی پیشگیری از جرم

سؤال اصلی در این گفتار که در پی پاسخ به آن هستیم این است که چرا پیشگیری مهم است؟ به دیگر سخن مبانی نظری توجیه کننده‌ی پیشگیری کدامند؟ شاید در بادی امر، طرح این سؤال بیهوده و بی فایده به نظر برسد اما هنگامی که از یک سو به مکاتبی بر می خوریم که امکان اجرای پیشگیری را منکر می شوند از سوی دیگر با انتقادات مختلف حقوقی - اخلاقی، سیاسی - ایدئولوژیک و تجربی - جرم شناختی در مورد توجیه پیشگیری مواجه می شویم.^۳ اهمیت طرح این سؤال و یافتن پاسخ برای آن ضروری به نظر می رسد.

مکاتبی که آشکارا امکان پیشگیری از جرم را منکر می شوند عبارتند از:

الف: مکتب تحقیق و نظریه لومبروزو

۱- اساساً ظهور مفهومی با نام «سیاست جنایی مشارکتی» و به ویژه «پیشگیری مشارکتی» در پاسخ به انحصارگرایی دولتی در زمینه‌ی مبارزه با بزهکاری است.

۲- علی حسین: نجفی ابرندآبادی، پیشین، ص ۱۲۳۶.

۳- شهرام: ابراهیمی، جرم شناسی پیشگیری، جلد اول، ص ۲۷.

ب: نظریات مکاتبی که جرم را پدیده‌ای بهنجار می‌دانند.

ج: نظریه‌ی مارکسیست‌ها

د: نظریه‌ی جرم‌شناسی واکنش اجتماعی^۱

ه: نظریه‌ی مدیریت ریسک جرم.

در مقام پاسخ می‌توان بدین نحو بیان داشت که نظریه‌ی لومبروزو به طور خاص و مکتب تحقیقی به طور کلی که اساس آن بر جبرگرایی استوار بود دیگر امروزه از وجاهت علمی برخوردار نیست و «درست به همین دلیل است که مفهوم تعدیل شده و کم و بیش مقبول‌تر جزمیت و جبرگرایی در ارتکاب جرم تحت عناوینی همچون سوق داده شدن، کشیده شدن یا زنده شدن به دنیای جرم مطرح شده است^۲. نظریه‌ی مارکسیست‌ها نیز به دلیل آنکه از ماهیت ایدئولوژیک برخوردار است و انکار پیشگیری نیز از سوی آنان در همین چارچوب بیان می‌شود، در مورد جرم‌شناسی پیشگیرانه، که شاخه‌ای از جرم‌شناسی کاربردی است، خارج می‌باشد. در خصوص نظریه‌های جرم‌شناسی واکنش اجتماعی نیز هر چند این انکار در خصوص انحراف انویس ممکن است تا حدودی درست و در عین حال اغراق‌آمیز به نظر برسد لیکن به دلیل غلبت این نظریه از مطالعه‌ی علل انحراف نخستین، انکار پیشگیری در مورد انحراف اولیه قابل قبول نمی‌باشد. اما در خصوص نظریات مکاتبی که جرم را پدیده‌ای بهنجار می‌دانند، که نظریه‌ی مدیریت ریسک جرم نیز واجد چنین خصیصه‌ای است^۳، می‌توان گفت که هیچکدام از سیاست‌ها و روش‌های پیشگیری از بزهکاری ادعای ایجاد جامعه‌ای عاری از جرم را ندارند بلکه دعای آنان آن است که با اعمال سیاست‌ها و راهبردهای پیشگیرانه، می‌توان نرخ وقوع جرم را تا حد قابل قبولی تقلیل داد و پدیده‌ی بزهکاری را کنترل نمود.

بنابراین علیرغم انتقادات مطرح شده، که نادرست بودن برخی از آنها ثابت شد، می‌توان گفت پیشگیری امری ممکن و در عین حال مفید و سودمند است که علل زیر به آن وجاهت نظری و علمی می‌بخشند.

بند اول: عقلی بودن رجحان پیشگیری بر کیفر

به نظر میرسد هر عقل سلیمی مادامی که جلوگیری از وقوع یک رخداد زیان بار را

۱- برای اطلاع بیشتر از دلایل این چهار مکتب و نظریه در رد امکان پیشگیری رک به: علی حسین: نجفی لبرندآبادی، پیشین، ص ۷۷۰ - ۷۷۵.

۲- علی: صفاری، انتقادات وارده به پیشگیری وضعی از جرم، ص ۲۰۰.

۳- نظریه‌ی مدیریت ریسک جرم واجد پنج خصیصه است که از جمله‌ی آنها این است که وجود جرم در جامعه‌ی انسانی امری طبیعی و در واقع ذاتی اجتماع است؛ امیر: پاک‌نهاد، سیاست جنایی ریسک‌مدار، ص ۱۹.

با توجه به ملاحظات عملی و اخلاقی امکان پذیر می‌داند در مقابل آن دست به اقدام پیش‌دستانه و پیشگیرانه می‌زند و پیشگیری از وقوع جرم نیز، به عنوان نمونه‌ای از رخداد زیانبار از این منطق و قاعده مستثنی و به دور نیست.

بر همین اساس است که بیان شده است «ترجیح پیشگیری بر کیفر امری عقلی یا عقلانی^۱ است»^۲.

بند دوم: ناتوانی مجازات‌ها در تحقق اهداف و کارکردهای خود

اگر این نکته را بپذیریم که حقوق کیفری و حقوق پیشگیری مکمل یکدیگرند و تأکید افراطی بر هر یک و غفلت از دیگری، کارکرد مطلوب نظام عدالت کیفری را با اختلال و چالش روبه‌رو می‌کند. خواهی ساخت، می‌توان در زمانه‌ای که کارکردهای کیفر، یعنی اصلاح و درمان، آموزش و تعلیم، عبرت‌آموزی، سزادهی کلاً یا بعضاً محقق نشده است دست به دامن حقوق پیشگیری شد. به دیگر سخن علیرغم شداد و غلاظ مجازات‌ها و قطعیت آنها، میزان بزهکاری کاهش نیافته و بیان مجازات منفی است^۳. بنابراین تعجب‌آور نخواهد بود که در برابر این ناتوانی که غر از دست‌یابی به نتیجه و اهداف مورد نظر توسل به مداخله کنشی مطرح و مورد استقبال قرار گیرد^۴.

بند سوم: زیان‌بار بودن کیفر

دلیل دیگر روی‌آوری به پیشگیری از جرم روان‌باری کیفر و به ویژه مجازات زندان^۵ می‌باشد. تا پیش از تولد جرم‌شناسی‌های واکنش اجتماعی، روان پزشکی جنائی و افرادی مانند گراماتیکا نیز سرکوبی را مضر به حال جامعه می‌دانستند. گراماتیکا عقیده به کنارگذاری مجازات در قبال جرم و روی‌آوری به اقدامات دفاع اجتماعی^۶ داشت. جرم‌شناسان در جرم‌شناسی واکنش اجتماعی برای علت‌شناسی جرم به جای توجه به مجرم و محیط

۱- منظور از تفاوت نهادن میان امر عقلی با امری عقلانی آن است که مورد اول اختصاص به موردی دارد که ترجیح پیشگیری بر کیفر را از احکام مستقل و بدیهی عقل بدانیم ولی مورد دوم ناظر به وقتی است که دلیل این تقدم را بنا و سیره‌ی عقلاء بدانیم. در تفاوت میان دلیل عقلی و بنای عقلاء بیان شده است که دلیل عقلی برهانی است نظری در حالی که بنای عقلاء حکایت از عمل و رفتار خردمندان دارد: ابوالحسن محمدی، مبانی استنباط حقوق اسلامی، ص ۲۱۳.

۲- رحیم: نورهار، نسبت میان پیشگیری از جرم و حریم خصوصی از چشم انداز اسلامی، ص ۳۳۳.

۳- علی‌حسین: نجفی ابرندآبادی، پیشین، ۷۶۸.

۴- شهرام: ابراهیمی، پیشین، ص ۲۸.

۵- در خصوص زیان‌بار بودن کیفر حبس رک به: محمدآشوری، جایگزین‌های زندان یا مجازات‌های بینابین در علوم جنائی: گزیده مقالات آموزشی برای ارتقای دانش دست‌اندرکاران مبارزه با مواد مخدر در ایران، جلد دوم، نشر سلسبیل، صفحات ۳۱ و ۷۹. و همچنین مارک: آنسل، دفاع اجتماعی، ترجمه دکتر محمد آشوری و دکتر علی‌حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ چهارم، صفحات ۸۷-۹۷.

۶- برای اطلاع بیشتر از نظریات فیلپو گراماتیکا رک: نورهار، زمینه حقوق جزای عمومی، صفحه ۱۲۳-۱۲۵.

۷- علی‌حسین: نجفی ابرندآبادی، پیشین، ص ۷۶۹.

با توجه به ملاحظات عملی و اخلاقی امکان پذیر می‌داند در مقابل آن دست به اقدام پیش‌دستانه و پیشگیرانه می‌زند و پیشگیری از وقوع جرم نیز، به عنوان نمونه‌ای از رخداد زیانبار از این منطق و قاعده مستثنی و به دور نیست.

بر همین اساس است که بیان شده است «ترجیح پیشگیری بر کیفر امری عقلی یا عقلانی^۱ است»^۲.

بند دوم: ناتوانی مجازات‌ها در تحقق اهداف و کارکردهای خود

اگر این نکته را بپذیریم که حقوق کیفری و حقوق پیشگیری مکمل یکدیگرند و تأکید افراطی بر هر یک و غفلت از دیگری، کارکرد مطلوب نظام عدالت کیفری را با اختلال و چالش روبه‌رو می‌کند. خواه ساخت، می‌توان در زمانه‌ای که کارکردهای کیفر، یعنی اصلاح و درمان، آموزشی و تعلیمی، عبرت‌آموزی، سزادهی کلاً یا بعضاً محقق نشده است دست به دامن حقوق پیشگیری شد. به دیگر سخن علیرغم شداد و غلاظ مجازات‌ها و قطعیت آنها، میزان بزهکاری کمتر یافته و بیان مجازات منفی است^۳. بنابراین تعجب‌آور نخواهد بود که در برابر این ناتوانی که نر از دست‌یابی به نتیجه و اهداف مورد نظر توسل به مداخله کنشی مطرح و مورد استقبال قرار گیرد^۴.

بند سوم: زیان‌بار بودن کیفر

دلیل دیگر روی‌آوری به پیشگیری از جرم، زیان‌باری کیفر و به ویژه مجازات زندان^۵ می‌باشد. تا پیش از تولد جرم‌شناسی‌های واکنشی^۶ جته‌عی، روان‌پزشکان جنائی و افرادی مانند گراماتیکا نیز سرکوبی را مضر به حال جاد می‌دانستند. گراماتیکا عقیده به کنارگذاری مجازات در قبال جرم و روی‌آوری به اقدامات دفاعی^۷ داشت. جرم‌شناسان در جرم‌شناسی واکنشی اجتماعی برای علت‌شناسی جرم به جای تکیه بر مجرم و محیط

۱- منظور از تفاوت نهادن میان امر عقلی با امری عقلایی آن است که مورد اول اختصاص به موردی دارد که ترجیح پیشگیری بر کیفر را از احکام مستقل و بدیهی عقل بدانیم ولی مورد دوم ناظر به وقتی است که دلیل این تقدم را بنا و سیره‌ی عقلاء بدانیم. در تفاوت میان دلیل عقلی و بنای عقلاء بیان شده است که دلیل عقلی برهانی است نظری در حالی که بنای عقلاء حکایت از عمل و رفتار خردمندان دارد. ابوالحسن محمدی، مبانی استنباط حقوق اسلامی، ص ۲۱۳.

۲- رحیم: نوبهار، نسبت میان پیشگیری از جرم و حریم خصوصی از چشم انداز اسلامی، ص ۳۳۳.

۳- علی‌حسین: نجفی ابرندآبادی، پیشین، ص ۷۶۸.

۴- شهرام: ابراهیمی، پیشین، ص ۲۸.

۵- در خصوص زیان بار بودن کیفر حبس رک به: محمد آشوری، جایگزین‌های زندان یا مجازات‌های بینابین در علوم جنائی: گزیده مقالات آموزشی برای ارتقای دانش دست‌اندرکاران مبارزه با مواد مخدر در ایران، جلد دوم، نشر سلسبیل، صفحات ۳۱ و ۷۹. و همچنین مارک: آنسل، دفاع اجتماعی، ترجمه دکتر محمد آشوری و دکتر علی‌حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ چهارم، صفحات ۸۷-۹۷.

۶- برای اطلاع بیشتر از نظریات فیلیپو گراماتیکا رک: نوبهار، زمینه حقوق جزای عمومی، صفحه ۱۲۳-۱۲۵.

۷- علی‌حسین: نجفی ابرندآبادی، پیشین، ص ۷۶۹.

پیرامون او، دوربین مطالعاتی خود را به کیفر و قانونگذاری کیفری، رویه‌ی دادگاه‌ها و رفتار پلیس متمرکز می‌کنند و چنین فرض می‌کنند که خود آنها عامل جرم‌اند.^۱

گفتار سوم: گونه‌های پیشگیری از جرم

در چارچوب جرم‌شناسی پیشگیرانه، ۶ گونه روش اعمال اقدامات پیشگیرانه پیش‌بینی شده است:

۱- پیشگیری بر اساس معیار سن ۲- پیشگیری عام و پیشگیری خاص ۳- پیشگیری انفعالی و پیشگیری فعال ۴- پیشگیری بر اساس الگوی پزشکی (پیشگیری اولیه، ثانویه و ثالث) ۵- پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی ۶- پیشگیری دفاعی و پیشگیری رهایی‌بخش.^۲

دلایل انتخاب گونه‌ی پنجم، یعنی پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی، در این پژوهش، یکی وجود دو گونه‌ی ارزش‌گذاری وقوع پدیده‌ی مجرمانه در این قسم از پیشگیری می‌باشد و دیگری ارتباطی است که این گونه‌ی پیشگیری از جرم با کرامت انسانی دارد.

در خصوص دلیل اول باید گفت که در زمینه‌ی تبیین علل وقوع جرم، در یک نگاه کلان، شخصیت و وضعیت را می‌توان دو رکن مهم و تأثیرگذار در تحقق جرم دانست. با این توضیح که جرم، محصول وضعیت به‌شمار می‌آید است، بدون آنکه قادر باشیم نقش یکی از این دو را در مقایسه با دیگری در وقوع جرایم نادیده بگیریم. پیشگیری اجتماعی نوعی رویکرد فرانسوی و متأثر از اندیشه‌های ژان ژاک روسو است. وی انسان را طبیعتاً پاک سیرت و سرشت او را منزله از فساد می‌داند. این دیدگاه، بزهکاری را محصول عدم یا نقصان جامعه‌پذیری می‌داند و آموزش و تربیت را، راه حل‌های مقابله با آن می‌داند. در مقابل، پیشگیری وضعی که با تأکید بر وضعیت، به جای شخصیت، بر نام پیشگیری از وقوع جرم است متأثر از مکتب آنگلو ساکسون است. مبنای پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی به ترتیب، نظریه‌ی علت‌شناسی بزهکاری و نظریه‌ی پویای عمل جایی است.^۳

در خصوص علت دوم نیز بایستی گفت، پیشگیری اجتماعی جنبه‌ی ایجابی رعایت کرامت انسانی در مقام پیشگیری از جرم است. این در حالی است که کرامت انسانی در مقام مواجهه با پیشگیری وضعی اقتضای کاربرد کمینه و قانون‌مدار آن را دارد. با این توضیح که «پیشگیری اجتماعی بیشتر با تأمین حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی

۱- علی حسین: نجفی ابرندآبادی، تقریرات درس جرم‌شناسی، ص ۲۳۰.

۲- به منظور آشنایی بیشتر با گونه‌های پیشگیری مذکور رجوع کنید: علی حسین: نجفی ابرندآبادی، مباحثی در علوم جنایی، صفحات ۷۵۷-۷۶۲.

۳- شهرام: ابراهیمی، پیشین، ص ۵۰ و ۵۱.

مردم در سطح جامعه» - که همان تکلیف دولت به نگه‌داشت کرامت انسانی شهروندان می‌باشد - حاصل می‌شود. اما در مقابل، پیشگیری وضعی، به دلیل آنکه به صورت بالقوه زمینه‌ی نقض حقوق و آزادی‌های شهروندان را دارد، بایستی با رعایت حقوق و آزادی‌های مدنی و سیاسی شهروندان به اجرا گذاشته شود.^۱

مبحث دوم: گونه‌شناسی پارادایم‌های رایج در علوم اجتماعی

مطالعه، تحقیق و نظریه‌پردازی در عرصه‌ی رشته‌های مختلف علوم انسانی بدون اتخاذ نوعی رویکرد در نگرش به انسان امکانپذیر نیست. به عبارتی دیگر، انسان‌شناسی مدخل و گاه بخشین پژوهش در علوم انسانی است. اینکه فهم رفتار انسان را از رهگذر مشاهده امکانپذیر و تابع عالم علت و معلولی، همچون طبیعت، بدانیم به این معناست که محقق مطالعات خود را مبنای بر پارادایم اثباتی قرار داده است، پارادایمی که تفاوت انسان را با طبیعت، تفاوت در درجه‌ی می‌داند در حالی که در نقطه‌ی مقابل، پارادایم تفسیری فهم رفتار آدمی را در گروه فهم قرار می‌دهد. درک نیت و قصد فاعل یا درک اعتبارات - و نه مشاهده‌ی ظاهری می‌داند. در پارادایم اخیر تفاوت انسان با طبیعت تفاوت در نوع دانسته می‌شود. بر همین اساس، تعیین حیطه‌ی مشی در عرصه‌ی سیاست‌های اجتماعی به طور عام و سیاست جنائی به طور خاص و پیشگیری از جرم به نحو اخص منوط به گزینش نوعی پارادایم معرف ماهیت انسان می‌باشد.

فلذا در این مبحث، ابتدا به معنای لغوی و تعریف اصطلاحی پارادایم و رابطه‌ی آن با نظریه می‌پردازیم (گفتار اول). در ادامه به صورت اجرائی با دو پارادایم غالب^۲ در قلمرو علوم انسانی آشنا می‌شویم (گفتار دوم و گفتار سوم: به ترتیب، پارادایم اثباتی و پارادایم تفسیری) و در ادامه تأثیر اتخاذ هر یک از این دو پارادایم را بر تعیین جهت‌گیری سیاست پیشگیری از جرم بررسی خواهیم نمود (گفتار چهارم).

گفتار اول: تعریف پارادایم

بند اول: معنای لغوی و تعریف اصطلاحی پارادایم

در فرهنگ معاصر هزاره، واژه‌ی پارادایم^۳ به معنای «الگو، سرمشق» آمده است.^۴

۱- علی‌حسین: نجفی ابرندآبادی، پیشگیری عادلانه از جرم، ص ۵۶۹.

۲- گفتنی است پاره‌ای از نویسندگان در بحث از پارادایم‌های معرف ماهیت انسان و رایج در علوم اجتماعی از پارادایم انتقادی و پارادایم الهی نیز یاد کرده‌اند برای اطلاع بیشتر: ربک، به: محمدتقی: ایمان، ارزیابی پارادایمی ماهیت انسان، ص ۲۶۰ و ۲۶۶.

۳- Paradigm

۴- حق‌شناس، سامی و انتخابی: فرهنگ معاصر هزاره، ص ۱۲۲۴.